



## ІМПЕРАТИВИ КОМПЛЕМЕНТАРНОГО РОЗВИТКУ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

*Досліджено сутність поняття "агросфера" з позицій підсистем, що її утворюють (сільського господарства і села), наголошено, що вона не може функціонувати лише для нарощення виробництва, оскільки це виснажує природний потенціал і знищує поселенську мережу. Доведено, що імперативи комплементарного розвитку в агросфері відображають єдність та взаємодоповнюваність сільського господарства, сільського соціуму та сільських територій; запропоновано початкові кроки до поступового переходу до розвитку агросфери на засадах комплементарності.*

*К л ю ч о в і с л о в а :* аграрна сфера, комплементарний розвиток, сільське господарство, село, взаємозалежність сільськогосподарського виробництва, сільських спільнот і сільської місцевості.

**Вступ.** У вітчизняній агроекономічній науці поняття "агросфера" як особливий життєво-господарський простір, що є результатом взаємодії як природних, так і соціально-економічних чинників, використовується порівняно недавно, з 90-х років минулого століття. Уведення поняття "агросфера" і його широке використання в різних сферах наукових знань обумовлено складними економічними, екологічними та соціальними процесами, які останніми роками особливо гостро проявились у сільському господарстві та сільській місцевості. Тенденції у економічному розвитку села наочно довели, що орієнтація на неконтрольоване нарощення монокультурного сільськогосподарського виробництва та сировинного сільськогосподарського експорту з використанням виснажливих індустріальних систем господарювання призводить до руйнації природного і людського потенціалу села, загострення соціальних і екологічних проблем та негативних суспільних процесів.

**Постановка проблеми.** У цьому контексті слід звернутися до дослідження та наукового узагальнення змін економічної політики провідних країн світу, які твердо базуються на позиціях протекціонізму, державного регулювання та суттєвої державної фінансової підтримки одночасно і сільського господарства, і села. Сільське господарство в економічному сенсі не є самодостатньою галуззю, ринок продовольства не є саморегульованим, сільськогосподарські виробники не можуть адекватно підтримувати просторовий розвиток сільських поселень і мешканців, а також забезпечувати екологічну безпеку виробництва без відповідної суспільної підтримки і державного втручання.

Враховуючи комплементарний характер зв'язку між елементами аграрного і сільського розвитку, застосовується державне регулювання та фінансова



підтримка, які допомагають їх відносному збалансуванню через відповідну політику. Для переходу до політики такого типу у вітчизняних умовах доцільно на законодавчому рівні запровадити термін "аграрна сфера" як єдиний (цілісний) суб'єкт державного регулювання та державної фінансової підтримки, на відміну від термінів "агропромисловий комплекс" (АПК) та "аграрний сектор", що використовуються в нинішній практиці.

Термін АПК був запроваджений у радянські часи для підсилення ролі та значення міжгалузевих зв'язків у централізовано-плановій системі господарювання. АПК включав комплекс галузей і видів діяльності з виробництва засобів виробництва для сільського господарства (сільськогосподарське машинобудування, виробництво мінеральних добрив, засобів хімічного захисту); безпосередньо сільське господарство; а також перероблення сільськогосподарської сировини в кінцеву продовольчу і непродовольчу продукцію, транспортну і складську інфраструктуру. У складі АПК міжгалузеві зв'язки регулювалися централізовано, оскільки всі три сфери керувалися з єдиного центру і функціонували за єдиним державним планом. У ринковій економіці така централізація у принципі неможлива.

У період аграрних трансформацій, у 2005 р., у Законі "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" (№ 2982–IV від 18.10.2005 р.) було уведено новий термін "аграрний сектор / агропродовольчий сектор", який охоплює безпосередньо сільське і рибне господарство, харчову промисловість та перероблення сільськогосподарської продукції (за визначенням зі згаданого Закону). Тобто таке визначення підкреслює ринкову орієнтацію міжгалузевих зв'язків і їх встановлення та саморегулювання на договірній основі відповідно до ринкових правил і норм, а не за допомогою централізованого управління. Проте галузевий склад у визначенні терміна "аграрний/агропродовольчий сектор" не включає ті галузі, що виробляють і поставляють засоби виробництва для сільського господарства і харчової промисловості (всі види сільськогосподарської техніки, устаткування для харчової промисловості, виробництво мінеральних добрив тощо). І у цьому простежується відповідність терміна "аграрний сектор" ринково орієнтованому характеру функціонування економіки, оскільки усі ці галузі виробляють продукцію і послуги для аграрного сектора, але технологічно й організаційно належать до інших сфер суспільного виробництва (машинобудування, хімічної промисловості, енергетики та ін.).

Разом із тим застосування у політичній практиці та політичних інтервенціях понять "агропромисловий комплекс" та "аграрний сектор" орієнтує на розвиток галузей та галузевих зв'язків, а екологічні та соціальні аспекти не є предметом впливу одночасно з виробництвом і сільською економікою.

**Сутність поняття "агросфера".** Сучасне наукове розуміння терміна "агросфера" бере свій початок з досліджень академіка О.Созінова, який, включаючи до складу агросфери усі типи агроландшафтів, агробіоценозів і агроєкосистем, стверджував, що агросфера є не тільки джерелом забезпечення населення продовольством і сировиною для промисловості, а й середовищем існування значної частини населення [1, 2]. Зважаючи на ту обставину, що агросфера створена та існує завдяки людському розуму і діяльності



людини, це поняття має міждисциплінарний характер і належить не тільки до біологічної, а й до соціогуманітарної категорії [3]. Агросфера не може гармонійно функціонувати лише для збільшення виробництва продовольства та одержання сировини для промисловості, оскільки "це призводить до постійного зростання кількості енергії, необхідної для виробництва кожної одиниці продукції, що спричиняє виснаження природного потенціалу і забруднення довкілля. Нарешті людство зрозуміло, що подальша руйнація агросфери загрожує його існуванню й усвідомило, що необхідна нова філософія взаємовідносин з агросферою" [4].

Поняття "агросфера" з різних аспектів розглядається в наукових працях В.Трегобчука [5], О.Попової [6, 7], Б.Пасхавера [8, 9], П.Кулинича [10], Т.Курмана [11], Д.Крисанова [12], та ін.

Незважаючи на те, що різні дослідники з огляду на мету та завдання досліджень інтерпретують термін "агросфера" з позицій власного обґрунтування та логіки, загальним, спільним у науково-прикладному розумінні цього поняття є визнання його міждисциплінарного, міжгалузевого характеру та необхідності інтегрованого поєднання сільськогосподарського виробництва і села, сільського населення і сільських територій. Без сумніву, поняття "агросфера" відображає природничу, соціальну, економічну і правову природу розвитку сільського господарства і села.

"Комплексний, міждисциплінарний підхід до визначення поняття "агросфера" забезпечить можливість отримання такого наукового результату, з урахуванням якого з'явиться можливість сформулювати виважену, ефективну державну аграрну політику, визначити першочергові дієві заходи щодо вирішення наявних проблем функціонування і подальшого сталого розвитку як агросфери в цілому, так і сільськогосподарського виробництва зокрема" [11]. Хоча термін "агросфера" широко використовується в академічних колах, однак ця понятійна конструкція ще не знайшла свого практичного втілення у політичній практиці.

**Мета статті** – обґрунтувати нові підходи до державного регулювання розвитку агросфери на принципах комплементарності.

**Виклад основного матеріалу.** Розуміння сутності комплементарного розвитку агросфери базується на усвідомленні комплементарного зв'язку між його підсистемами, які, хоча й відносно самостійні, тим не менше мають поєднуватися між собою таким чином, щоб "підходити один до одного, як ключ до замка" [13]. Таке поєднання може забезпечити виконання не лише галузевих, а й суспільних функцій національних агропродовольчих систем, що закладено як цільовий орієнтир, базову основу формування аграрних політик провідних країн світу. Саме комплементарний підхід створює підґрунтя збалансованого розвитку сільського господарства і села, екологічно виправданого виробництва та гармонійного функціонування сільських спільнот і територій.

Таке визначення комплементарного розвитку агросфери базується на аналізі його контекстуального розуміння. У перекладі з латинської "complementum" означає доповнення, довершення. Однокореневе до нього слово "compleo" означає наповнювати, виконувати, завершувати, а споріднене – "complexion" – перекладається як сукупність, система, зв'язок. "Отже,

можна сказати, що йдеться про завершення певного процесу, отримання цілісного результату. Цілісність, для якої насамперед характерне те, що не ціле зумовлюється частинами, а, навпаки, частини залежать від цілого" [14]. Тобто комплементарність агросфери вказує на єдність сільського господарства, сільського соціуму та сільських територій, їх взаємодоповнюваність, взаємозалежність і цілісність, що, в кінцевому підсумку, забезпечує сталість розвитку агропродовольчої системи країни як цілого.

Для подальшого теоретичного аналізу сутності комплементарності агросфери розглянемо особливості кожної її складової (підсистеми) окремо.

За загальноприйнятим визначенням сільське господарство – це галузь економіки, яка забезпечує населення продовольством, а промисловість – сільськогосподарською сировиною і відновлюваними біоенергетичними ресурсами. Разом із тим як галузь економіки сільське господарство має низку важливих особливостей, які вирізняють його в загальній економічній системі та формують специфічні засади його функціонування в національній економіці.

Особливості сільського господарства широко висвітлені в різних наукових джерелах. Як відомо, ключова особливість сільського господарства як специфічної галузі економіки, полягає у використанні засобів виробництва природного походження: рослинних і тваринних організмів, водних ресурсів, а також кліматичних ресурсів – світла, тепла, опадів тощо. Ця особливість обмежує можливості нарощення сільськогосподарського виробництва, оскільки засоби виробництва природного походження підпадають під дію природних циклів і розвиваються відповідно до специфічних природних законів, тобто комплементарно пов'язані з живою природою.

Ще однією специфічною особливістю сільського господарства, яка пов'язана з попередньою, але кардинальним чином виділяє сільське господарство з-поміж галузей економіки є те, що основним засобом виробництва тут є земля. Земля не тільки як просторова база виробництва, але й як ґрунт зі специфічними поживними речовинами для росту, розвитку і визрівання врожаю. Використання землі як основного засобу виробництва є іншим природним обмежуючим чинником, пов'язаним з нарощенням сільськогосподарського виробництва. Земельні ресурси як основа сільськогосподарського виробництва є незамінними, просторово обмеженими, характеризуються сталим місцезнаходженням та вимагають постійної підтримки родючості.

Природні чинники багато в чому обумовлюють специфіку комплементарного поєднання у сільському господарстві основних факторів виробництва, а саме – землі, праці і капіталу. Фіксоване місцезнаходження основного з них – землі – визначає просторову іммобільність інших.

Відповідно до просторових характеристик та специфіки поєднання основних засобів виробництва у сільському господарстві організуються зональні системи ведення сільськогосподарського виробництва, ігнорування яких призводить не тільки до зниження ефективності у сільському господарстві, а й до порушення агробіоценозів, знищення біорізноманіття, деградації ґрунтів – аж до екологічних катастроф, які загрожуватимуть існуванню людської цивілізації в цілому.



В останні десятиріччя особливо посилюються роль і значення природних факторів у сільському господарстві, що обумовлюють аритмічність його функціонування. Це природно-кліматичні фактори виробництва, які підпадають під дію малоконтрольованих глобальних кліматичних змін. Під дією цих змін сільське господарство, особливо у промислових масштабах, перетворюється в одну з найбільш ризикових сфер діяльності. Природно-кліматичні ризики у сільському господарстві становлять потенційну загрозу для отримання кінцевої продукції (тваринницької та рослинницької), втрати активів та прибутків тощо. Це також обмежує можливості нарощення виробництва у сільському господарстві, оскільки його здійснення вимагає значних додаткових витрат на превентивні заходи, пов'язані із запобіганням, попередженням та зменшенням рівня несприятливого впливу кліматичних змін на процеси і результати розширеного відтворення у сільському господарстві.

Необхідність державної підтримки сільського господарства обумовлює особливий характер функціонування тут ринкових відносин. Як відомо з економічної теорії, ринок не може забезпечити автоматичне саморегулювання процесу відтворення продовольчих товарів унаслідок низької еластичності між змінами доходів споживачів, ціною і попитом на цю групу товарів. Зростання доходів населення, також як і зниження цін, не викликає адекватного підвищення платоспроможного попиту на продовольчі товари. Неадекватність підвищення попиту зростанню доходів обумовлюється також фізіологічними обмеженнями потреб людини у продовольстві.

З іншого боку, ринок сам по собі не може створити механізми оперативного саморегулювання пропозиції продовольчих товарів через низьку еластичність між змінами цін та змінами пропозиції на продовольство. Причиною цього є специфіка виробництва продовольчої продукції з використанням природних ресурсів, які функціонують відповідно до законів природи. Виробництво потребує відносно тривалого періоду часу для збільшення пропозиції продовольчих товарів, інколи навіть роки, якщо йдеться про тваринництво, садівництво, виноградарство тощо. Причому продовольча продукція має обмежений строк зберігання, що знижує її ринкові можливості реалізації за більш вигідними цінами в динаміці за відсутності значних інвестицій у логістичні потужності.

Окрім державної підтримки, галузь сільського господарства потребує і значного державного втручання в її функціонування, оскільки використання природних ресурсів і особливо сільськогосподарських угідь може чинити значний негативний вплив не тільки на сільських територіях, де ця галузь може існувати та здійснювати власне виробництво, а й на економічний розвиток і національну безпеку держави.

Особливою сферою державного втручання у розвиток галузі сільського господарства є нарощення та якісне оновлення людського капіталу села. За рахунок цього вирішуються не тільки виробничі проблеми, а й формується демографічна безпека країни. Тобто специфічність сільського господарства як галузі економіки встановлює її незамінний зв'язок із сільським соціумом та сільською місцевістю, а конкретніше – з селом, яке створює ресурсну і просторову базу сільськогосподарського виробництва, що й обумовлює

тип такого зв'язку як взаємодоповнюючий, за сутністю – взаємозв'язок "замка і ключа".

У вітчизняній практиці термін "село" використовується при визначенні адміністративно-територіального устрою країни. Селом називається найменша адміністративно-територіальна одиниця в Україні. "Адміністративно-територіальна одиниця – це компактна частина території України, що є просторовою основою для організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування" [15]. В Україні, у країнах колишнього Радянського Союзу при віднесенні населеного пункту до розряду сіл чи міст враховувалася частка людей, зайнятих у сільському господарстві. У цьому контексті село визначається як населений пункт, в якому люди ведуть сільський спосіб життя і займаються переважно сільськогосподарським виробництвом. У цьому дослідженні термін "село" використовується не у вузькому розумінні населеного пункту, просторової основи для організації та діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а як соціально-економічна підсистема суспільства, що, виступаючи просторовою базою для сільського господарства, одночасно забезпечує відтворення суспільно значущих цінностей, які не завжди піддаються кількісній або вартісній оцінці, вносить значний вклад у підтримку життєздатності сільської місцевості, яка є базою виробництва продовольчої продукції та промислової сировини і яка займає переважну територію будь-якої країни, забезпечує збереження традиційної культури, біологічного різноманіття та агроландшафтів, підтримку здоров'я рослин, тварин і людини.

Донедавна українські села характеризувалися усталеними людськими спільнотами, які формувалися та існували, незважаючи на аграрні трансформації радянської доби. Сталість обумовлювалася своєрідним територіальним консерватизмом, глибокими народними традиціями, соціальними та еколого-економічними механізмами, що забезпечували екологічну саморегуляцію природно-господарських систем і відносну самодостатність сільського населення. Сільському способу життя була притаманна важка фізична праця і значні побутові негаразди, що, однак, не зменшувало привабливості села для його жителів, які виявляли надзвичайно сильну прихильність до землі та до праці на ній. Сталий спосіб життя селян і збереження традиційних занять сприяли формуванню особливого типу господарювання на землі, заснованого на рослинництві, тваринництві, яке доповнювалося переробкою сільськогосподарської продукції та іншої місцевої сировини, різними народними промислами та природними заготівлями. Це забезпечувало відносно рівномірну і не виснажливу експлуатацію природних ресурсів та створювало диверсифіковані засоби для існування населення у сільській місцевості.

Упродовж розвитку української державності в аграрній політиці домінував звужений, галузевий підхід до розуміння ролі села і його значення для сільськогосподарського виробництва. Поняття "розвиток села" і "розвиток сільського господарства" розглядаються як тотожні; відповідно роль і значення села для держави зводяться лише до його економічної функції, а саме – забезпечення продовольством і сільськогосподарською сировиною. При цьому повністю ігнорується стратегічна роль інших дуже важливих су-



спільних функцій села. Прийнято виділяти щонайменше сім таких функцій [16, 17]:

– виробничу функцію – задоволення потреб суспільства у продовольстві та сировині для промисловості, продукції лісового та промислового мисливського господарства, а також продукції інших галузей і видів господарської діяльності;

– соціально-демографічну функцію – відтворення сільського населення, забезпечення сільського господарства та інших галузей економіки трудовими ресурсами;

– культурну функцію – створення сільським населенням духовних цінностей, збереження національно-культурних традицій, охорона пам'яток природи, історії та культури, розташованих у сільській місцевості;

– природоохоронну функцію – підтримання екологічної рівноваги в агробіоценозах і на всій території країни, охорона культурних ландшафтів, утримання заповідників, заказників, національних парків тощо;

– рекреаційну функцію – створення умов для відновлення здоров'я і відпочинку міського та сільського населення;

– просторово-комунікаційну функцію – надання просторового базису та обслуговування інженерних комунікацій: доріг, ліній електропередачі, зв'язку, водопроводів, нафто- і газопроводів;

– функцію соціального контролю над територією – сприяння сільського населення органам державної влади в забезпеченні громадського порядку і безпеки в сільських, особливо в демографічно спустошених районах, охорони прикордонних територій, надр, земельних, водних та лісових ресурсів, флори і фауни.

Усвідомлення комплементарності агросфери закладено й у концепції багатофункціональності сільського господарства, яка була сформульована й уведена в західну політичну практику наприкінці минулого століття. У запропонованому Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) робочому визначенні багатофункціональності сільського господарства, яке використано у Міжнародній оцінці сільськогосподарських знань, науки і технологій (МОСНТР, 2008) [18, 19], зазначається, що "цей термін використовується для позначення неминучого взаємозв'язку між різними ролями і функціями сільського господарства. Концепція багатофункціональності відштовхується від визнання сільського господарства галуззю, що приносить різноманітні результати діяльності та створює не тільки сільськогосподарську продукцію (продукти харчування, корм, волокна і біопаливо), але й продукти нетоварного характеру, такі як послуги екосистем, краса ландшафтів і культурна спадщина. У визначенні, використаному в МОСНТР, багатофункціональність пов'язується з конкретними характеристиками процесу сільськогосподарського виробництва і його результатів; (i) наявністю різноманітних результатів товарного і нетоварного характеру, в комплексі вироблених сільським господарством; а також (ii) тим, що деякі з таких результатів нетоварного характеру можуть мати властивості екзогенних факторів або суспільних благ, так що ринки таких товарів функціонують незадовільно або відсутні взагалі".

"Концепція багатофункціональності базується на визнанні сільського господарства специфічною сферою економічної діяльності, унікальною за різноманітними суспільними результатами, які вона може продукувати одночасно з виробництвом сільськогосподарської продукції". Тобто комплементарність зв'язку між галузевими та суспільними результатами функціонування сільського господарства і села впливає з того, що одночасно з виробництвом сільськогосподарської продукції село розвивається і виконує свої суспільні функції, якщо забезпечується традиційне і багатогалузеве використання земельних ресурсів, культивується та комерціалізується традиційна сільськогосподарська продукція, визнаються цінності збереження та охорони навколишнього середовища. Це окреслює основні ознаки комплементарного розвитку агросфери, свідчить про отримання цілісного результату процесу розвитку, коли гармонійно поєднуються та узгоджуються інтереси виробництва, людини та агросередовища.

Комплементарність розвитку агросфери розглядається як такий стан взаємозв'язку між сільським господарством і селом, за якого внаслідок їх взаємодії зростає ефективність галузі та добробут сільських спільнот, забезпечується розширене відтворення виробничих ресурсів у певному територіальному просторі. Основними імперативами комплементарного розвитку агросфери є:

- виробництво безпечного і високоякісного продовольства у достатній кількості за доступною ціною екологічно чутливим способом;
- виробництво як актив для благополуччя населення і економічного зростання в гармонії з раціональним використанням природних ресурсів;
- застосування управлінських рішень, які базуються на досягненнях науки, знаннях та інноваціях стратегічного спрямування на протипагу експортно-орієнтованому виробництву;
- збереження традиційних знань та технологій, їх поширення з використанням інноваційних рішень;
- формування сільських громад, привабливих для проживання, де створюються нові робочі місця, покращуються ландшафти та біорізноманіття;
- виробництво сільськогосподарської продукції і продовольства підтримує свою продуктивну роль у довгостроковому періоді в умовах зміни клімату та сучасної екологічної кризи.

Орієнтація на комплементарний розвиток агросфери є засобом реалізації вибраного Україною шляху інтеграції у європейський та глобальний агропродовольчий простір. Рух у напрямі комплементарності аграрної сфери може розпочатися з таких заходів національного рівня, як:

- √ законодавче визнання агросфери як об'єкта державного регулювання, що охоплює аграрне виробництво, його соціальні, економічні та екологічні аспекти, безпосередньо пов'язані із продовольчим самозабезпеченням та реалізацією експортного потенціалу країни;
- √ визначення цільового завдання державної підтримки функціонування агросфери на засадах комплементарності як забезпечення необхідного рівня збалансованого споживання вітчизняних продуктів харчування, вироблених на засадах сталого розвитку;





- √ структурування загального обсягу аграрного бюджету за двома взаємодоповнюючими напрямками – ринкова підтримка та сільський розвиток;
- √ об'єднання усіх програм щодо розвитку сільських територій із загальним фінансовим адмініструванням і контролем під егідою Міністерства аграрної політики і продовольства;
- √ комплексність у переході до комплементарного розвитку шляхом його імплементації на трьох рівнях – національному, регіональному та місцевому (локальному); останній є пріоритетним, оскільки забезпечує максимальну участь сільських жителів і громад у процесі формування власного добробуту і на ньому закладаються основи комплементарності розвитку агросфери.

Перехід до розвитку аграрної сфери на принципах комплементарності, що відображають взаємозалежність сільськогосподарського виробництва, сільських спільнот і сільської місцевості, сприятиме більш збалансованому поєднанню галузевих і суспільних функцій сільського господарства та реалізації його багатофункціональної ролі.

#### **Висновки та пропозиції**

Для досягнення конкурентоспроможності України у глобальному агропродовольчому просторі в довгостроковій перспективі варто змінити концептуальні підходи до розвитку сільського господарства і села у контексті європейських і світових трендів. Сучасний вектор розвитку аграрної політики провідних країн світу повніше орієнтується на комплементарний характер агропродовольчих систем, де поєднується виробництво матеріальних та суспільних благ, а також функціонує специфічне сільське життєве середовище як основа повноцінного відтворення усього суспільства. Зважаючи на це, для України пріоритетними слід вважати інтереси продовольчого самозабезпечення країни та необхідність збереження національних рис сільського способу життя та багатофункціонального аграрного укладу.

Уведення на законодавчому рівні поняття "аграрна сфера" (агросфера) в практику формування політики засвідчуватиме, що регулювання стосується багаторівневої і багатофункціональної системи аграрного виробництва, що охоплює соціальні, економічні та екологічні аспекти, безпосередньо пов'язані із продовольчим самозабезпеченням та реалізацією експортного потенціалу країни.

Перехід до комплементарного розвитку агросфери в Україні полягає в тому, щоб запровадити нову систему державного регулювання, яка здатна захистити традиційне сільське господарство і село на основі суспільного усвідомлення його цілісності і сформувати загальну протидію сучасному характеру взаємовідносин агробізнесу, природних ресурсів і сільських спільнот. У свою чергу це вимагатиме значних суспільних витрат (перш за все фінансових), залучення приватних соціально відповідальних інвестицій та екологічно безпечних технологій, специфічних політичних інструментів, зокрема науково-обґрунтованого соціоекономічного планування на рівні держави.

**Список використаних джерел**

1. Созінов О.О. Агросфера України (минуле, сьогодення, майбутнє). Наук. записки. Київ: Academia, 1999. Т. 9, спец. вип. С. 381–384.
2. Агросфера України у XXI столітті. *Вісник НАНУ*. 2001. № 10. URL: <http://www.visnyk-nanu.kiev.ua/2001-10/3.htm>
3. Созінов А.А., Придатко В.И., Штепа Ю.Н. Агросфера: визуализация с помощью ДЗЗ и ГИС для индикации состояния и оценки агробиоразнообразия. *Агробіорізно-маніття України: теорія, методологія, індикатори, приклади*. Кн. 1. Київ: Нічлава, 2005. 384 с.
4. Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку. *Проект "Аграрна політика для людського розвитку"*. 2004 (5). URL: [http://www.undp.org.ua/agro/pub/ua/P2004\\_01\\_051\\_04.pdf](http://www.undp.org.ua/agro/pub/ua/P2004_01_051_04.pdf)
5. Трегобчук В., Прадун В. Аграрна сфера: модель сталого розвитку. *Вісник НАН України*. 2004. № 9. С. 5–16. С. 5.
6. Попова О.Л. Сталый розвиток агросфери України: політика і механізми. Інститут економіки та прогнозування НАН України. Київ. 2009. 352 с.
7. Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 73–84.
8. Пасхавер Б. Рентабельность агросферы: проблемы стабильности. *Економіка України*. 2004. № 2. С. 73–82.
9. Пасхавер Б. Сценарії розвитку агросфери. *Економіка України*. 2011. № 11. С. 38–44.
10. Кулинич П.Ф. Правове забезпечення екологічної безпеки агросфери: постановка проблеми. *Актуальні проблеми становлення і розвитку права екологічної безпеки в Україні*: матер. наук.-практ. круглого стол (м. Київ, 28 березня 2014 р.) / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Чернівці: Кондратьев А.В., 2014. С. 79–82.
11. Курман Т.В. Агросфера як основа сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 2. С. 48–54.
12. Крисанов Д.Ф. Аграрна сфера: пріоритети та механізми реалізації. Ін-т економіки НАН України. Київ. 1998. С. 37.
13. Большая советская энциклопедия. 3-е изд. Москва: Издательство "Советская энциклопедия", 1973.
14. Липов В.В. Інституційна комплементарність: від моделі ринкової економіки до концепції множинності варіантів капіталізму. *Економічна теорія*. 2010. № 2. С. 47–60. С. 49.
15. Рішення Конституційного Суду України (справа про адміністративно-територіальний устрій), м. Київ, 13 липня 2001 року № 11-рп/2001. Справа № 1-39/2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-05>
16. Актуальные проблемы современной аграрной теории и политики: науч. тр. ВИАПИ им. А.А.Никонова. Москва: ВИАПИ им. А.А.Никонова; "Энциклопедия российских деревень", 2005. Вып. 15. 455 с. С. 212.
17. Устойчивое развитие сельского хозяйства и сельских территорий: зарубежный и отечественный опыт и проблемы России. Москва: Т-во КМК, 2005. С. 228–229.
18. Agriculture at a Crossroads. The International Assessment of Agricultural Knowledge, Science, and Technology for Development (IAASTD): global report, 2009. 606 p. URL: [http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/Investment/Agriculture\\_at\\_a\\_Crossroads\\_Global\\_Report\\_IAASTD.pdf](http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/Investment/Agriculture_at_a_Crossroads_Global_Report_IAASTD.pdf)
19. Международная оценка сельскохозяйственных знаний, науки и технологии для цели развития (МОСНТР). Резюме Глобальной оценки для директивных органов. URL: [http://www.unep.org/dewa/agassessment/docs/Global\\_SDM\\_270\\_608\\_Russian.pdf](http://www.unep.org/dewa/agassessment/docs/Global_SDM_270_608_Russian.pdf)

Надійшла до редакції 20.12.2017 р.



*Бородина А.С., младший научный сотрудник  
Института экономики и прогнозирования НАН Украины*

### **ИМПЕРАТИВЫ КОМПЛЕМЕНТАРНОГО РАЗВИТИЯ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ**

Исследована сущность понятия "агросфера" с позиций образующих ее подсистем (сельского хозяйства и села), отмечено, что она не может функционировать только для наращивания производства, поскольку это истощает природный потенциал и уничтожает поселенческую сеть. Доказано, что императивы комплементарного развития в агросфере отражают единство и взаимодополняемость сельского хозяйства, сельского социума и сельских территорий; предложены начальные шаги к постепенному переходу к развитию агросферы на основе комплементарности.

***Ключевые слова:** аграрная сфера, комплементарное развитие, сельское хозяйство, село, взаимозависимость сельскохозяйственного производства, сельских сообществ и сельской местности.*

*O. Borodina, Junior Researcher  
Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine*

### **IMPERATIVES OF COMPLEMENTARY DEVELOPMENT IN AGROSPHERE**

Modern vector of agriculture policy development in leading countries is oriented to complementary characteristics of agro-food systems, where production of actual and public goods are combined. Taking into account the complementary nature of connections between agriculture and rural developments, specific policy regulations and financial instruments are used in order to keep the proper balance. For transition to such policy-making in Ukrainian realities, it makes sense to start using the term "agrosphere" as a united subject of state regulation and state financial support instead of the currently used term "agro-industrial complex" or agrarian sector. Introduction of the term of agrosphere in the policy-making process would ensure that regulation is made for a multi-level and multi-functional system, covering social, economic and environmental aspects, directly connected with food self-fulfillment and export potential fulfillment.

Complementarity in agrosphere development is envisioned as inter-connection between agriculture and rural area, under which, as a result of their cooperation, effectiveness of the production, and welfare of rural population increase and broad recovery of production resources is ensured in a certain territory. Transition to complementary development of agrosphere consists in the introduction of the new system of state regulation, which can protect traditional agriculture and village based on public understanding of their complementary nature and form general opposition to the current state of relations between agro-business, natural resources and rural communities. This would require significant public expenditures (first of all financial), involvement of socially responsible private investments and environmentally safe technologies, and specific political instruments, in particular science-based socioeconomic planning on the national level.

***Key words:** argosphere, complementary development, agriculture, village, inter-connection of agriculture production, rural communities and rural area.*

### **References**

1. Sozinov, O.O. (1999). Ukrainian agrosphere (past, present, future). Scientific notes, 9 (special edition), 381–384. Kyiv: Academia [in Ukrainian].
2. Ukraine's agro-sphere in XXI century (2001). *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of NAS of Ukraine*, 10. Retrieved from <http://www.visnyk-nanu.kiev.ua/2001-10/3.htm> [in Ukrainian].



3. Sozinov, A.A., Pridatko, V.I., Shtepa, Ju.N. (2005). Agro-sphere: visualization with the use of ERS and GIS to indicate the condition of the agriculture and evaluate agrarian biodiversity. *Ahrobioriznomanittia Ukrainy: teoriia, metodolohiia, indykatory, pryklady – Agrarian biodiversity of Ukraine: theory, methodology, indicators, examples*, book 1. Kyiv: Nichlava [in Russian].
4. Kobets', M.I. (2004). Organic agriculture in the context of sustainable development. *Project "Agrarian policy for human development"*, 5. Retrieved from [http://www.undp.org.ua/agro/pub/ua/P2004\\_01\\_051\\_04.pdf](http://www.undp.org.ua/agro/pub/ua/P2004_01_051_04.pdf) [in Ukrainian].
5. Trehobchuk, V., Pradun, V. (2004). Agrarian sphere: a model of sustainable development. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of NAS of Ukraine*, 9, 5 [in Ukrainian].
6. Popova, O.L. (2009). Sustainable development of the agrosphere of Ukraine: policies and mechanisms. Kyiv: Institute for economics and forecasting [in Ukrainian].
7. Popova, O.L. (2012). Agro-sphere: socio-economic content and foundations for sustainable development. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5, 73–84 [in Ukrainian].
8. Pashaver, B. (2004). Profitability of the agro-sphere: problems of stability. *Jekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2, 73–82 [in Russian].
9. Pashaver, B. (2011). Development scenarios for the agro-sphere. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 11, 38–44 [in Ukrainian].
10. Kulynych, P.F. (2014). Legal support of environmental safety of the agro-sphere: formulating the problem. In *Urgent problems of the organization and development of environmental law in Ukraine: proceedings of the scientific-practical round table (Kyiv, 28 March 2014)*, p. 79–82. Kyiv Taras Shevchenko National University. Chernivtsi: Kondrat'ev A.V. [in Ukrainian].
11. Kurman, T.V. (2014). Agrosphere as a basis of sustainable development of the agricultural production. *Naukovyj visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy – Scientific Bulletin of the National University of Bio-Resources and Use of Nature of Ukraine*, 197: 2, 48–54 [in Ukrainian].
12. Krysanov, D.F. (1998). Agrarian sphere: priorities and realization mechanisms. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
13. The Big Soviet Encyclopedia (19730. 3<sup>rd</sup> Edition, Moscow: "Soviet Encyclopedia" [in Russian].
14. Lypov, V.V. (2010). Institutional complementarity: From the model of market economy to the concept of multiple variants of capitalism. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 2, 49 [in Ukrainian].
15. Judgement of the Constitutional Court of Ukraine (a case of administrative and territorial organization), Kyiv, 13 July 2001 No 11-пн/2001. Case No 1-39/2001. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-05> [in Ukrainian].
16. Urgent problems of modern agrarian theory and policy: treatise, All-Russia A.A.Nikonov Institute of Agrarian Problems and Informatics (2005). *Jenciklopedija rossijskih dereven' – Encyclopedia of Russian Villages*, 15, 212. Moscow: A.A.Nikonov Institute of Agrarian Problems and Informatics [in Russian].
17. Sustainable development of agriculture and rural areas: foreign and domestic experience and Russian problems (2005). Moscow: KMK Partnership [in Russian].
18. Agriculture at a Crossroads. The International Assessment of Agricultural Knowledge, Science, and Technology for Development (IAASTD): global report (2009). Retrieved from [http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/Investment/Agriculture\\_at\\_a\\_Crossroads\\_Global\\_Report\\_IAASTD.pdf](http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/Investment/Agriculture_at_a_Crossroads_Global_Report_IAASTD.pdf)
19. International Assessment of Agricultural Knowledge, science and technology for development (IAASTD). Summary of the Global Assessment for Policy Makers. Retrieved from [http://www.unep.org/dewa/agassessment/docs/Global\\_SDM\\_270\\_608\\_Russian.pdf](http://www.unep.org/dewa/agassessment/docs/Global_SDM_270_608_Russian.pdf) [in Russian].